

ДИГИТАЛНА ИКОНОМИКА ИЛИ ДИГИТАЛЕН СТАДИЙ – ЕДНА (НЕ)ТЕРМИНОЛОГИЧНА ВЪПРОСИТЕЛНА?

Борислав Градинаров*

Увод

Няма спор, че предикатът дигитален звучи достатъчно атрактивно, за да предизвика вълна от коментари и публикации. И те са факт – ако изпишем думата „дигитален“ в търсачката Google, се появяват близо 5 млн. заглавия, а ако се конкретизираме „дигитална икономика“, предложените материали в търсачката са млн. и четвърт. Остава усещането, че и прилагателното „дигитален“ следва терминологичната мода с нейните капризи и преходност. Да си припомним, че досега говорихме за постиндустриално общество и съответната му доминирана от услугите икономика, говорихме за информационно общество и присъщата му информационна икономика, говорихме за общество, основано на знанието и неговата символна икономика. Дали не избързваме с обявяването на дигиталния свят и на неговата дигитална икономика?

Обикновено с понятието дигитален свят се обозначава виртуалната реалност, създавана от електронните игри. Това е едно по-тясно разбиране на част от измененията, породени от цифровите технологии. Тук няма да го коментираме. Дигитализацията е процесът, при който все повече в обществения живот се вплитат комуникационните технологии, чиято същност е възможността чрез цифровото кодиране на информационните масиви, последните да бъдат лесно и с минимални разходи и загуби пренасяни, класифицирани, преработвани, съхранявани и използвани. Това дава възможност не само за разкриване на нови, непознати преди страни от действителността, не само за формиране на нови икономически отрасли и възможности, но и за много по-пълно и най-важното систематично познание. Но достатъчно ли е това да превърна икономиката и обществото в дигитални?

* Борислав Градинаров, д.ф.н., доцент, Институт по философия и социология, БАН, email: bonigrad@gmail.com

Критериите и основанията за обособяване на дигиталната икономика

Основна цел на предложния анализ е, като се използват критическият и сравнителният методи на научно изследване, както и елементи от формационния подход, да се аргументира състоятелността (или респ. несъстоятелността) на понятието *дигитална икономика*. Задачата е да се отговори на въпроса: *Възможно ли е единствено на основание на все по-широкото прилагане на дигитални (цифрови) методи за обработка на информацията да твърдим, че живеем в качествено нова икономическа реалност?*

Отговорът на този въпрос е наложителен, защото от него зависи къде ще бъде поставено ударението не само в процеса на обучение на студентите, но и в практическата дейност на икономическите субекти, а също и при избор на едно или друго политическо действие. Ако приемем, че дигиталната икономика е качествено нова икономика, следва това да бъде аргументирано не само с новите професии или дейности, свързани с нея, но и с дълбоките промени на социалната структура, с различното разпределение на обществения продукт, с новите форми на участие в публичния (политическия) живот и в крайна сметка с несъмнената и безспорна промяна на личното битие. Ако приемем, че това е поредния етап от еволюцията на капиталистическия тип икономика и типичното за него социално разслоение, непропорционално присвояване на произведения обществен продукт и неравенства, наличието на нови професии и форми на бизнес няма да са достатъчни да твърдим, че имаме ново качество на обществено устройство (и икономика). Защищаваната в статията позиция е, че се намираме по-скоро във втората хипотеза.

За да се ориентираме в понятието *дигитална икономика*, е добре да видим доколко критериите за неговото обособяване са логически издържани.

А) Технологическият критерий

Преценката на обосноваването на понятието дигиталната икономика чрез този критерий се обуславя от значението и въздействието на основните технологични иновации, определяни днес като цифрови или дигитални. Ключовите измежду тях обаче са с повече от половинвековна история. Това са кабелната и сателитната телевизия, компютърните мрежи, персоналните компютри, новите офисни технологии и др. Особено силен аргумент в тази посока е появата и налагането на световната мрежа, Интернет, която позволява в реално време да се реагира на съобщенията, идващи от най-отдалечените точки на глобалния пазар, почти мигновено да се разпространяват горещите новини и различните политически инициативи, да се активират граждански движения и т. н. Световните информационни магистрали действат

вително променят начините на правене на бизнес и значително ускоряват въвеждането на технологичните иновации. Създаването и усъвършенстването на глобалната информационна инфраструктура е значимото събитие, променящо икономическия и политическия пейзаж през последната четвърт на миналия век и в първите две десетилетия на настоящия. Външно погледнато, в тези твърдения има значителна доза истина. Ако приемем, че такива изобретения като създаването на парния двигател, двигателите с вътрешно горене, електричеството и др. са емблематични за индустриалната ера, защо да не приемем, че дигиталните информационни и комуникационни технологии са символ на новата историческа епоха?

Първото възражение срещу автоматичното определяне на икономиката като дигитална е, че засега няма единомислие по въпроса от кой момент, при каква степен на използване и проникване на цифровите технологии можем да твърдим, че са настъпили достатъчно дълбоки изменения, за да ги определим като нов тип икономика.

Второто възражение е срещу самия избор на критерия *дигитални технологии*. След 80-те години на миналия век, т. нар. мрежови ефекти, при които ефективността на производството и качеството на стоките и услугите започват да се определят във все по-голяма степен от броя потребители, обвързани с евтини и все по-ефективни комуникационни средства (Colin, 2015, с. 2) стават определящи. Но не всеки нов тип икономика е необходимо да започва със създаването на нови технологични средства и процеси А и не всички иновации водят до промени на фундаменталните икономически структури. Ако приемем това, тогава всяко ново технологично нововъведение може да служи като начало на нова епоха – например парна икономика, електрическа икономика, атомна икономка и т. н.

И третото възражение е свързано с въпроса имат ли технологичните нововъведения потенциал да изменят не само едни или други стопански отрасли, но и социалните групи, процеси и структури? С други думи, колко дълбоки са предизвиканите от тях обществени изменения? Ако тези изменения нямат достатъчно всеобхватен характер е трудно да говорим за нов етап. Такъв подход е уязвим, тъй като твърде схематично си представя зависимостта между технологичните иновации и икономическите и политическите изменения. А тук е трудно да открием еднопосочна зависимост. Като че ли по-скоро е в сила обратното – разпространението и използването на технологичните иновации отразява социалните ценности, а не обратното. Някои общества предпочитат определен тип технологии, които са неприемливи за други. Да си спомним екодвиженията срещу атомната енергетика или нееднозначната реакция срещу всевиждащото око на Фейсбук.

Към тези три възражения можем да добавим и още един момент, който като че ли обвързва технологиите не с благоприятното изменение, а с увели-

чаване на неравенството, характерно за капиталистическия тип общества. В „Четвъртата индустриална революция“ Клаус Шваб (Klaus Schwab) отбелязва, че технологиите се превръщат в основен фактор за това доходите да остават в застой и дори да намаляват за по-голямата част от населението на индустриално развитите държави (Schwab, 2016, p. 92). Майкъл Дертузо (Michael L. Dertouzos, 1936 – 2001), независимо от розовите очила през които вижда бъдещето на свръхнаситените с информационни стоки и услуги общества, също прави уговорката, че трябва да сме внимателни и да не предписваме на новите технологии нереалистични сили (Dertouzos, 1997, p. 214).

Б) Собствено икономическият критерий

Този критерий се използва при обосноваване на тезата, че икономиката е навлязла в нов етап от своето развитие като се аргументира с нарастващия дял на стойността, генерирана от дигиталните технологии, в брутният вътрешен продукт на държавите. Но има и обратната зависимост – страните с по-висок БВП показват и по-висок дял на инвестициите в дигиталните технологии (Mičić, 2017, p. 144), което изглежда логично. Дигитализацията може би прави по-ефективни дейностите в селското стопанство и промишлеността, но дали това променя качествено и образованието, здравеопазването, издателския бизнес, правораздаването и др.? Не е сигурно, че дигитализацията е достатъчна, за да предизвика революционни изменения в регулацията, както и в администрирането на стопанската дейност. Повечето от изследователите на отношенията между икономиката и държавните институции отбелязват, че от 80-те години на миналия век процесът на по-тясно взаимодействие между университетите, изследователските лаборатории и високотехнологичните производства, от една страна, и правителствените агенции, от друга, се развива при условията на нарастващ пазарен фундаментализъм. Наливането на публични средства в университетите, в научните и техническите лаборатории, в т. нар. start-up компании и дори финансирането на индивидуални учени и инженери не прави капиталистическата икономика по-„плоска“ (Wade, 2014, p. 389-390).

Количественият анализ на дела от икономиката, свързан с дигиталните технологии, е важен аргумент. Основното възражение срещу него е, че зад привежданите статистически данни често прозират субективните критерии и интерпретации на изследователите. Те дефинират дадени категории производства като структуроопределящи и подбират тези от тях, в които има солидно присъствие на дигиталните технологии, за да докажат своята теза.

Друг проблем на този подход е, че обобщените статистически данни често дават неточна картина. Нарастващият дял на използваните дигитални устройства, както и растящото време, което гражданите прекарват пред тях,

може да са някакъв индикатор. Но дали те следва да бъдат обединени и да бъде направен извод, че икономиката, а и обществото са станали дигитални? Не е сигурно и дали можем да сравним коректно различните сектори от един и същ отрасъл, използвайки обективни на пръв поглед критерии – например медийния тираж, големината на аудиторията или броя потребители, закупили даден софтуер и т. н.

В) Критерият „вид заетост”

Още Даниел Бел дефинира постиндустриалното общество чрез преобладаващия брой хора, работещи в информационния сектор (Bell, 1976, p. 165-266). Дигиталните технологии може би правят този сектор по-ефективен, но дали го променят съществено?

Възможно е да се използва за измерител относителният дял на работещите в сферата на услугите, в които дигиталните технологии играят важна роля. Ако те са повече, отколкото работниците в традиционните индустриални производства, може би имаме основание да говорим за информационно или дигитално общество. Така в развитите страни като САЩ, Западна Европа и Япония още през 70-те години на миналия век количеството на работниците с „бели якички“ започва да надвишава броя на „сините якички“.

Изследователите, изтъкващи критерия „структура на заетостта“, се опитват да изведат на преден план трансформиращата роля на информацията в дигиталната ѝ форма за производството, обучението и цялостното функциониране на обществото. Вярно е, че това поражда нови, непознати преди професии като програмисти, системни администратори, разработчици на софтуер и др. При тях без съмнение преобладава креативността в създаването на нова стойност, а материалният компонент е често незначителен.

Но и подобен критерий е неопределен, що се отнася до йерархията на професиите, използващи в значителна степен дигиталните технологии. Не може достатъчно категорично да обособим тези от тях, които, макар да се налага да прибегват до използване на комуникационни средства и да обработват по-големи масиви от данни, в сравнение с предишните периоди, все пак си остават в сферата на професиите от рутинен изпълнителски тип, познати досега.

Този критерий също така не дава задоволителен отговор и на въпроса как се променят социалните структури, ако има такива промени. А без подобна оценка трудно можем да дефинираме качествена промяна, позволяваща ни да твърдим, че се намираме в нов икономически етап и оттук – че сме на нов стадий от общественото развитие.

И на трето място, настояването, че най-важен е общият брой заети в професиите, изискващи обработването на големи обеми информация и непре-

къснатото използване на дигитални устройства прикрива факта, че обществото не престава да е силно диференцирано. Трудно можем да говорим за нова класа на експертите или символните аналитици (Reich, 1991, p. 171-185), тъй като в нея има големи разлики и то не само по мястото и ролята им вътре в самата „класа“, но и по количеството доходи, които получават. Всичко това води да чувствително разслоение на тази група, което е пречка тя да участва като единен субект и да упражнява значимо влияние при изменението на социалната структура.

Г) Пространственият критерий

Дигитализацията на икономиката като че ли свива пространството чрез т. нар. информационни мрежи. Те свързват различни и отдалечени едни от други места и региони като оказват значително влияние върху социалните процеси. Интернет например може да съедини в едно работното място, дома, местата за отдых, местата за пазаруване и т. н.

Идеята за *информационните супермагистрала* води до преосмисляне на отношението между времето и пространството, създавайки нови начини за правене на бизнес. Комуникационните мрежи позволяват да се преодоляват пространствените и времевите ограничения много по-лесно, отколкото преди. И това е валидно не само за производството и финансите, но и за научната дейност, образованието, дори културата. Възможността да си свързан и макар виртуално да посещаваш все повече и по-отдалечени места в реално време, без да напускаш уютния си дом или работното си място, според привържениците на този критерий, води до революционни по своята характер социални промени.

И този аргумент не е безпроблемен. От факта, че се изграждат все повече и по-всеобхватни комуникационни супермагистрала е трудно да се направи изводът, че икономиката и обществото, което се дефинират чрез критерия „свързаност“, са придобили ново качество и вече можем да ги определим изчерпателно чрез определението дигитални. Уязвимото понятие в случая е това за мрежа. В кой момент следва да приемем, че връзките между две или повече комуникационни средства са формирали мрежа? Има ли минимално число на включени в такава мрежа комуникатори, преминаването на което формира новото качество? И в крайна сметка с какво кардинално ново качество подобни комуникационни мрежи трансформират обществените структури?

И накрая може да се формулира още едно възражение. Едва ли е възможно да твърдим, че мрежите са изобретение на последната четвърт на ХХ в. Те не се раждат с масовото навлизане на клетъчните телефони, с появата на персоналния компютър и със създаването на Интернет. Свързането на

множество точки или потребители в обща конфигурация е съществувало отдавна – такива са пътната инфраструктура, пощенските станции, телеграфът, телефонът и др. Днес дори е невъзможно да си представим обществото и икономиката без тези инфраструктурни системи. Но никой през XVIII, XIX и дори през по-голямата част на XX в. не се ангажира с твърдението, че тези мрежи са придали ново качество на обществото.

Д) Културният критерий

Този критерий изглежда най-малко спорен. За всички е очевидно, че рязкото увеличаване по вид и брой на техническите устройства, свързани със създаването и преноса на информация, както и на обема и качеството на комуникационните канали, променя много неща – от начина, по който се обличаме и говорим до прекарването на свободното ни време.

Съвременната култура е по-„информативна” и в прекия, и в преносния смисъл на думата. Днешният потребител на културните артефакти е далеч по-креативен, той участва много по-пряко в процеса на културното създаване и преживяване, притежава по-критична нагласа към възприемането на културните феномени, често ги пародира, интерпретира и влага в тях неочакван смисъл. Тази символна култура, в която знаците все по-малко служат за обозначаване на обективната действителност и все повече за придаване на смисли, преживявания и внушения, е само едно от многото проявления на измененията, свързани с развитието на комуникационните технологии. Но достатъчни ли са те, за да предизвикат същностна и дълбока промяна на социалните структури и групи, на обществените отношения и на тяхното управление?

Една от основните пречки пред възможността да поставим културния критерий сред основните измерители на елемента „новост” в социален смисъл е трудността той да бъде количествено измерен и да се постигне съгласие за това по какъв начин изменението на културата води до достатъчно дълбоки изменения в начина на производство и на поведенческите модели в обществото. Фактът, че днес имаме много повече средства за комуникация дава ли ни основание да твърдим, че обществото като качество на взаимоотношенията, като кохерентност или умение за се справя с конфликтите, като начини да влияе върху упражняването на властта, е категорично различно от обществото през XIX в. например?

Е) Институционалният критерий

Това е може би един от решаващите критерии при отговора на поставения в началото въпрос. В своето изключително задълбочено изследване върху разделението на държавите на бедни и богати Д. Асеймоглу и

Дж. А. Робинсън (Daron Acemoglu and James A. Robinson) отбелязват, че качествените характеристики на обществата (и икономиките) се определят от типа на техните институции. При това политиката и политическите институции по принцип дефинират типа икономически институции (Acemoglu and Robinson, 2012, p. 43), които ще бъдат изградени или ще успеят да се утвърдят. Разбира се, има различни варианти и съчетания, което и определя защо едни държави просперират, а други изостават в затъват в бедност. Според двамата американски икономисти това зависи от начина, по който си взаимодействат тези институции, като основното е дали те ще са предимно от инклузивен или от екстрактивен тип (Acemoglu and Robinson, 2012, p. 74-77).

Анализирайки генезиса на западноевропейския икономически разцвет след XV в., Розенбърг (Nathan Rosenberg, 1927 – 2015) и Бърдзел (L.E. Burdzell, Jr.) също отбелязват, че новите икономически институции са тези, които ознаменуват упадъка на феодализма и появата на навия тип капиталистическа икономика и общество (Rosenberg and Birdzell, 1986, p. xi). Действително, установените вече институции притежават известна историческа инерция и могат да съществуват „десетилетия след като духът на новото в тях е излял напълно“ (Rosenberg and Birdzell, 1986, p. 7), но не е възможно да обозначим с ново понятие икономиката, а още по-малко обществото, ако основната част на тези институции, които им придават новото качество, отсъстват. Към момента обаче е силно проблематично да посочим кои са икономическите институции, които дефинират дигиталната икономика и които не са били налице и на предишните етапи.

Може би един допълнителен аргумент, който подкрепя съмнението в обективното съществуване на дигиталната икономика е повсеместният икономически срив в почти всички развити страни през първите два-три месеца на 2020 г., след разразяването на пандемията от COVID-19. Китай, Западна Европа, САЩ, Русия, Индия и много други страни с процъфтяващ дигитален сектор, не успяха да прехвърлят производството на стоки и услуги върху дигитални платформи в условията на социална изолация така, че тя да не изтрие почти мигновено икономическия растеж и да ги вкара в рецесия. Понякога неочакваните и нежелани събития могат да решат с един замах гордиевия възел на дългогодишни академичните дискусии.

Заклучение

В заключение можем да кажем, че предикатът дигитален не е достатъчно съществен, за да аргументираме чрез него наличието на принципно различна икономика от познатата досега, както например се различава робовладелското стопанство от феодалното, а то от капиталистическото. Като

характеристика на обособен стадий в рамките на капиталистическия тип икономическо и обществено устройство, дигиталната икономика е понятие, което, разбира се, може да намери място в стопанската история. Чрез него акцентът се поставя върху мрежовия и все по-автономен процес на обработка на огромни масиви дигитално кодирани данни и информация.

Но това все още не създава качествено нова икономика, тъй като не променя вече познатия начин на разпределение и присвояване на обществено произведения продукт.

Референци:

Acemoglu, D. and Robinson, James A., (2012). *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*, London, Crown Business.

Bell, D., (1976). *The Coming of Post-industrial Society*, New York, Basic Books.

Colin, N. et al., (2015). *Économie numérique*, dans *Notes du conseil d'analyse économique*, 2015/7, (No 26), p. 1-12.

Dertouzos, Michael L. (1997), *What Will Be: How the New World of Information Will Change Our Lives*, New York, Harper Collins Publishers.

Mićić, L., (2017). *Digital Transformation and its Influence on GDP*, in *Economics*, Vol. 5, No 2, pp. 135-147.

Reich, Robert B., (1991). *The Work of Nations: Preparing Ourselves for 21st Century Capitalism*, New York, Vintage Books.

Rosenberg, N., and L.E. Birdzell, Jr., (1986). *How the West Grew Rich: The Economic Transformation of the Industrial World*, New York, Basic Books.

Schwab, K., (2016). *The Fourth Industrial Revolution*, New York, Crown Business.

Wade, Robert H., (2014). *The Paradox of US Industrial Policy: The Developmental State in Disguise*, in *Transforming Economies Making Industrial Policy Work for Growth, Jobs and Development*, Geneva, International Labour Organization.

ДИГИТАЛНА ИКОНОМИКА ИЛИ ДИГИТАЛЕН СТАДИЙ – ЕДНА (НЕ)ТЕРМИНОЛОГИЧНА ВЪПРОСИТЕЛНА?

Резюме

Предмет на анализ в статия е проблемът с дефинирането на дигиталната икономика. Целта е да се изследва дали определението „дигитален“ е достатъчно за обособяването на дигиталната икономика. Поставя се задачата на основата на критическия и сравнителния подход да се осмисли разликата между икономика и икономически стадий.

Чрез прилагането на различни критерии (технологичен, икономически, социален и т. н.) дигиталната икономика се определя като стадий в еволюцията на капиталистическия тип икономическа система.

Ключови думи: дигитална икономика, икономически стадий, етапи, критерии, прецизност на понятията.

JEL: A10, A12, B40

DIGITAL ECONOMY OR DIGITAL STAGE– A (NON) TERMINOLOGICAL QUESTION MARK?

Borislav Gradinarov*

Abstract

The subject of analysis in the article is the problem of defining the digital economy. The aim is to examine whether the definition of “digital” is sufficient to differentiate the digital economy. The task is based on the critical and comparative approach to make sense of the difference between economics and economic stage.

By applying various criteria (technological, economic, social, etc.), the digital economy is defined as a stage in the evolution of the capitalist type of economic system.

Key words: digital economy, economic stage, stages, criteria, precision of concepts.

JEL: A10, A12, B40

* Borislav Gradinarov, D.Sc., Assoc. Prof., Institute of Philosophy and Sociology, BAS, email: bonigrad@gmail.com